

AZ APOSTOL ÉS A VERSES REGÉNY

Az *apostol* jó ideig nem jelentette integráns részét a Petőfi életművét magasztaló recepciónak. A korai időszakban azért, mert nem volt ismert a szöveg: az első teljes kiadás a ki-egyezés után, az 1870-es években jelent meg. Később pedig, részben a 19. század második felében megszilárduló Petőfi-kánonnak megfelelően, értelmezői a mű ideológiai igényeit elismerve (ha azokkal nem is egyetértve) a megvalósítást tekintették felemásnak. Ellentétben a *János vitézzel*, amely a *Toldit* követően már az 1880-as években kötelező olvasmány-nyá vált; igaz, ennek köszönhetően egyre inkább az ifjúsági irodalom kategóriájába került a kánonban. Hiába mond ennek ellent mind a korabeli elvárásai horizont és szerzői inten-ció, mind pedig az utóbbi évtizedek irodalomtörténeti recepciója, a korosztályi besorolás jelentősen korlátozta az értelmezés lehetőségeit. Az általános iskola 5. osztályában érthető módon nem illik hangsúlyozni, hogy a mű második részének cselekményét a halni vágyás motíválja, s bizony János vitéz öngyilkosságra készül Tündérországba bejutva; ahogy eb-ben a körben nem szerencsés felvillantani annak a lehetőségét sem, hogy a boldogság csak a túlvilágon elérhető (nem is beszélve az erotikának vagy a címszereplő helyenként meg-hökkentő kegyetlenségének megemlézéséről). Az *apostol* esetében azonban feltűnő, hogy a korábbi megítéléssel szemben az irodalomtörténeti kánon centrumába az utóbbi évtize-dekben kétszer is visszakapaszkodó mű (először a 20. század középső harmadában mint mozgalmi, majd az 1970-es évektől mint irodalmi mű) ugyanebben az időszakban egy másik, s az olvasottság szempontjából valószínűleg nagyobb hatású nyílt kánonban, a köznevelés kerettantervében egy évszázadnyit lépett vissza az időben.

Az *apostol* 21. századi népszerűségéhez ugyanis nem sokban járul hozzá az, ahogyan a vele való találkozásra a 2020-as Nemzeti Alaptanterv alapján készült 10. osztályos tan-könyv kötelezi a gimnazistákat. Bár a tankönyvíró több ponton felhasználja *Az apostolt* jelentős műnek tartó, a közelmúltból származó értelmezéseket is, mondandójának konk-lúziója alapvetően elítélő: Szilveszter felelőtlenül cserbenhagyja családját (ez Horváth Já-nosnál mint „erkölcsi bénaság” jelenik meg); kulturálisan az uralkodó osztályhoz áll kö-zelebb, így minek ugrál; hamis illúziói vannak a néppel kapcsolatban, ám az ezzel való szembesülés helyett egy kétségbeesett (ráadásul sikertelen) merényletbe menekül.¹ E há-rom állítás mindegyike mellett lehet érveket hozni (ez a tankönyvben elmaradt), s a kap-csolódó szöveggyűjteményben olvasható részletek (szólószem-hasonlat, a jegyzőség vá-lasztása az iskola befejeztével, Szilveszter elfogatása, a mű zárata) alapján is nehezen igazolhatók a művet elítélő állítások (ahogyan az is kevésbé elképzelhető, hogy ilyen kon-textusban a szemelvények képesek-e meghozni a 16 éves tanulók kedvét a teljes szöveg elolvasásához). Természetesen nem könnyű a 2020-as évek tankönyvírójának dolga, hi-szen gúzsba kötvé kellene táncolnia. Az *apostol* esetében azonban még az sem állítható, hogy egy 19. századi szempontok szerint kanonizált művet kellene befogadhatóvá, élvez-hetővé tenni a már a 21. században született olvasók számára. Hiszen a szöveg korántsem került be a korabeli Petőfi-kánon központi fontosságú művei közé (aminek csak részben oka, hogy az első megbízható kiadása lekésté a korabeli kritikai konszenzus kialakulását),

¹ *Irodalom 10.* Budapest, Oktatási Hivatal, 2021, 236.

ugyanakkor az utóbbi évtizedekben több jelentős olvasat gazdagította hagyománytörténetét.

Az utóbbi fél évszázadban *Az apostol* értelmezési kerete jelentősen kibővült.² A szöveget ideológiai okokból felértékelő értelmezéseken túl az 1970-es években Szegedy-Maszák Mihály és Zentai Mária tanulmányai nyomán megnyílt azoknak az interpretációknak a sora, amelyek az életrajzi-pszichologizáló és az ideologikus-affirmatív megközelítéseken túl figyelmet fordítottak a mű poétikai sajátosságaira. Ez a váltás vezetett el a korábban hibaként azonosított vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyott kettősségek, „dilemmák”, ellentmondások játékba hozásához az olvasásban. Szegedy-Maszák először 1972-ben megjelent átfogó Petőfi-tanulmánya a „világkép és stílus” kapcsolatának kontextusában fogalmazza meg *Az apostol* tragikus iróniájának téziséit, (ön)ironikus távolságot látva („az elidegenedés költeménye”) az elbeszélő és Szilveszter között;³ Zentai 1977-es értelmezése pedig „a fény-árnyék szimbolika” kibontása révén írja le azt a tudatos „kontrasztosságot”, amelynek megfelelően a szöveg metaforarendszere építkezik.⁴ Ezek az értelmezések (kiegészülve aztán további elemzésekkel) rámutattak arra, hogy a poétikai megközelítéssel gazdagodott interpretációk képesek érvényteleníteni azokat az ideologikus, moralizáló kifogásokat, amelyeket irodalomtörténészek nemzedékeinek véleménye alapján a 21. századi tankönyv megfogalmazott.

Az apostol látszólagos ellentmondásainak értelmet adó irodalomtörténeti hagyomány az ezredfordulót követően állította szélesebb történeti kontextusba a szöveget. Szilágyi Márton mellett érvelt, hogy *Az apostol* a korábbi elemzésekhez képest sokkal szervezesebben illeszkedik az életmű egészéhez (a *János vitéz* vagy *A hóhér kötele* poétikájával és létértelmezésével vonva párhuzamot),⁵ míg Margócsy István szerint a szöveg „a népies imágó inverzeként vagy oppozíciójaként fogható fel” a „poétikai határátlépéseinek” köszönhetően, melyek (elmaradt) belátása révén „a XIX. század második felének teljes irodalmisága (vagy annak legalábbis legitimáló ideológiája) másként alakult volna”.⁶ Margócsy nagy ívű elképzelését már megalapozta az 1990-es évek végén megjelent Petőfi-monográfiájának az életmű romantikusságát és az ennek a kanonizációval párhuzamosan történt 19. századi „elmismáolását” leíró koncepciója.⁷ A még *Az apostol* ismeretének híján lévő, Gyulai Pál által megalapozott, a romantikában meghaladásra érdemes irodalomfelfogást látó kritikus konszenzus a 20. században is képes volt kizárni vagy lesajnálni az ebbe a körbe tartozó értelmezési lehetőségeket (legyen szó a nemzeti klasszicizmus vagy a marxizáló irodalomtörténet-írás fogalmairól). Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy *Az apostol* romantikusságában szinte valamennyi értelmező egyetértett, ám ennek a romantikának szerepét, megítélését, forrásait, hatókörét tekintve a szélsőséges szubjektivitás megnyilvánulásától az eszmék szótárba szedésének feltételezésén vagy a politikai cselekvés propagálásán keresztül a meghasonulás ábrázolásáig és a pesszimizmus hirdetéséig seregnyi felfogás jött létre az elmúlt 150 évben.

Az apostol és a romantika közti kapcsolat sokszínű hagyománytörténetének egyik kérdése a szöveg műfajának (vagy egyáltalán: műfajba sorolhatóságának) kérdése.

² *Az apostol* hagyományozódásának történetét Margócsy István tanulmánya foglalta össze: *Az apostol sorsa*. In: Uő.: *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Pozsony, Kalligram, 2011, 257–289.

³ Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus* Petőfi költészetében. In: Uő.: *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1980, 221–250.

⁴ Zentai Mária: *Fény és árnyék szimbolikája Az apostol-ban*, *ItK*, 1977/1, 72–89.

⁵ Szilágyi Márton: *Zsarnokölés mint Isten elleni lázadás. Az apostol*. In: Uő.: *A magyar romantika ikerstillagjai. Jókai Mór és Petőfi Sándor*, Budapest, Osiris, 2021, 178–200.

⁶ Margócsy, i. m., 287–287.

⁷ Margócsy István: *Petőfi Sándor. Kísérlet*, Budapest, Korona, 1999.

Szegedy-Maszák Mihály említett Petőfi-tanulmánya ugyan nem használ meghatározott műfaji fogalmat, amikor rögzíti a beszédmód jellemzőit, azonban – hasonlóan Margócsy véleményéhez – egy meglehetősen nem-népies narratívát ír le: „a történethez itt már afféle második szólamként társul, s a szöveg egészét átszövi a megírás története. (...) Az epikumnak ez a szubjektívizálása pusztán egyik következménye annak, hogy Petőfi fejlődése a műfajok szintjén is a XIX. század közepén a verses formákon belül egyedül korszerű irányba, a didaxis és az epikum fokozatos háttérbe szorítása felé vezet.”⁸ Ha nevet keressünk annak a verses epikai műfajnak, amelyet még a 19. század közepére vonatkoztatva is korszerűnek tarthat a 20. század végi irodalomtörténész, s ahol az elbeszélés maga is az elbeszélés tárgya lesz a cselekményesség rovására, akkor ez nagy valószínűséggel a verses regény kategóriája. A műfajjal foglalkozó magyar monográfia, Imre László *A magyar verses regény* című, 1990-ben megjelent nagy hatású könyve a „byroni-puskinsi” hagyomány felől határozza meg a magyar verses regényt.⁹ Imre tudatában van annak, hogy a romantika esetében a túlzottan normatív műfaji meghatározás aláásná vállalkozását, így monográfiája alapvetően példákból építkezve, induktív módon közelít tárgyalt fogalmához. A verses regényt ugyanakkor olyan ismérvek együttes teljesülésének tekinti, amelyek a verses forma és a narrativitás mellett tematikailag (jelenkori vagy a közelmúltból vett tárgy) és az elbeszélés módján (ironikus, humoros, reflexív elbeszélő és az irodalmi reprezentációhoz való viszony az irodalmi hagyományt, a kifejezés eszközeit, irodalom és ideológia kölcsönhatását illetően) képesek körülhatárolni egy szöveggörpust a romantikában (s részben, időben, azon túl is).

Ebben a kontextusban kerül elő már a könyv bevezetésében Petőfi műve: „A verses regény terminust azonban tágabb értelemben is szokták használni. Neveztek verses regénynek a *Toldi szerelmét*, holott a mondai, történeti anyag kizárja a műfaj köréből. Valamivel több joggal vélték ide vonhatónak Petőfi *Az apostolát*. Ebben az esetben viszont a játékoság, a humor, a könnyed hang hiánya teszi problematikussá a műfajhoz tartozást.”¹⁰ Ennek megfelelően *Az apostol* nem fér bele egyik olyan csoportba sem, amelyekbe Imre a fogalom körébe tartozó műveket kategorizálja (ezek „a byroni-puskinsi műfajhoz sorolhatóak”, „a meghatározó tényezők többségét tekintve a műfajhoz sorolhatóak”, valamint azok, amelyek a „variánsokat illusztrálhatják” és „távolról, de mégiscsak rokonságban állnak a műfajjal”¹¹). Ebből a szempontból Imre Lászlóval ért egyet szinte valamennyi olyan jelentős interpretáció, amelyik egyáltalán véleményt nyilvánít a műfaji hovatartozás kérdésében. Margócsy István már idézett tanulmánya végén, éppen a poétikai határátlépések összegzése előtt ejt el egy zárójeles, a műfaji hovatartozást negatív módon meghatározó megjegyzést: „*Az apostol* továbbá, mint költemény, provokálóan és halmazatilag képviseli a szabálysértő irodalmiság poétikai gesztusait, [például azzal,] hogy »természetesnek« tekinti az ironia alkalmazását komoly műnemben is (tehát nem csak a komikus eposz vagy a verses regény esetében)...”¹² Így az Imre-féle verses regény-kritériumok és a Margócsy megfogalmazta „szabálysértések” értelmezési keretében már csak a „komolyság” (valószínűleg további értelmezésre szoruló fogalma) választja el *Az apostolt* a verses regény beszédmódjától. Normatívakban fogalmaz Ferenci Ferenc, amikor bár elismeri, hogy „*Az apostol* öntörvényű, szabálytalan mű”, s a „lírai jelenlét” „kompozíciós elvvel való”, mégis kijelenti: „Nem verses regény” (mivel nem regényszerű se a cselekmény, se a jellemek kidolgozottsága). Véleménye szerint Petőfi „verses elbeszélését” annak jegyei egy másik romantikus hagyomány, mégpedig a drámai költemény „irányába helyezik el”

⁸ Szegedy-Maszák, i. m., 240–241.

⁹ Imre László: *A magyar verses regény*. Budapest, Akadémiai, 1990.

¹⁰ Uo., 5.

¹¹ Uo., 5–6.

¹² Margócsy: *Az apostol sorsa*, i. m., 288.

(a *Csongor és Tünde – Leona – Az ember tragédiája* összefüggésbe).¹³ Sajnos ezt a fajsúlyos, a magyar romantika és ironia összefüggésében is megfontolandó kijelentést, amely természetesen helyezhetné el a műfaji kategóriákon túllépve Petőfi művét, a monográfiában nem követi a kérdés kifejtése.

Hogy *Az apostol* kettősségeinek, romantikusságának mégis van keresnivalója a verses regény fogalma körül, azt éppen Imre László monográfiája igazolja, amely poétikai érzékenysége miatt nem tartja megkerülhetőnek a szöveg olyan, a meglehetősen képlékeny műfaj integráns részeinek tekintett elemeivel való rokonságát, mint a jelenkori téma, a regényszerű alakítás (Kerényi értelmezésével szemben ezt a szöveg sajátosságának látja), a líraiság, a szubjektivitás vagy az elszakadás a népies epikától.¹⁴ Imre mindezt részben Byron *Don Juanja* a magyar romantikára gyakorolt hatásának kontextusát elemezve jelenti ki, s megfogalmazza azt a feltételezést is, hogy Arany János (aki már az 1830-as évektől ismerhette a művet) *Bolond Istókjának* (a monográfia szerint az első magyar verses regénynek) a byronizmusa részben *Az apostol* hatásából is eredhet.¹⁵ (Ami további filológiai kérdéseket vehet fel, például: a *Bolond Istók* első énekének írásakor milyen *Az apostol*-szöveg-változatot ismerhetett Arany?) Byron jelentőségét az életmű tekintetében Morvay Győző áttekintése foglalta össze, amely szerint Petőfi már 1845-ben Byron hatása alá került, ugyanakkor a *Don Juan* ironikussága helyett inkább a politikai és „világfájdalmas” szövegek ismerete mutatható ki nála.¹⁶ Bár a *Don Juan* terjedelmes narrátori reflexiói kevésbé jellemzik *Az apostol* elbeszélésmódját, *A chilloni fogoly* tematikájának hatása valószínűleg kimutatható Szilveszter bebörtönzésének elbeszélésében. Ha az előzmény más is (Byronnál a főhősnek protestáns hitéért kell elvesztenie családját, s így saját magát), s a következők is másként festenek (a kiszabadult rabnak nincsenek tervei, vágyai, s nem is tudunk meg semmit maradék életéről), ugyanakkor Bonnivart is tehetetlenül nézi családtagjainak halálát, s magának a rabságnak az iszonyata¹⁷ is megfeleltethető *Az apostolban* kifejezett „kozmosz bizonytalansággal” (Zentai Mária) vagy „ontológiai szorongással” (Szilágyi Márton).¹⁸ A szöveg egészének értelmezése szempontjából azonban fontosabbak azok a *Don Juan* és *Az apostol* közötti párhuzamok, amelyek a narratív szituáció szempontjából fennállnak. A narrátor és a főszereplő nézőpontja ugyanis mindkét esetben hol közledek egymáshoz, hol távolodik egymástól: a fokalizáció hol a főhőshöz kötött, hol pedig nagyon is ironikus. Ha pedig mindezt kiegészítjük a narrátornak az irodalmi és társadalmi valóságra tett reflexióival, figyelembe véve a műfaji kereteket is érintő formai elemeket (narratíva versben), akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a tárgybeli különbözőség ellenére *Az apostol* poétikai jegyeiben nagyon is összeegyeztethető azzal a hagyománnyal, amelyet műfajképzőnek fogadnak el a magyar irodalomtörténet-írásban.

¹³ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz*. Budapest, Osiris, 2022 (második, javított kiadás), 396–397.

¹⁴ Imre, i. m., 56–58.

¹⁵ Uo., 17. Imre itt Hantz Jenő monográfiájára utal: *A humor és Arany János humora*, Figyelő, 1888, 24., 25. kötet.

¹⁶ „Korán ismerkedik vele Vachotték tápiósápi kastélyában töltött szép napok után, hol több időt szenteltek Byron életének és Medorában, Gulnare-ban gyönyörködtek, élete végéig lelkesen tartott mellette.” Morvay Győző: *Byron Magyarországon*. Koepfel Emil: *Byron*, ford. Esty Jánosné, Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1913, 295–383., 324. Morvayt több ponton kiegészíti Kardos Lajos (Adalékok Lord Byron költeményeinek magyar fordításaihoz, *Itk*, 1914/2, 220–223.). Lásd még Dézsi Lajos megjegyzéseit (Byron és a bibliofília, *Könyvbarátok Lapja*, 1921/1, 200–203.).

¹⁷ „Nem nappal, nem is éjszaka... / És nem a börtönszürkület / gyötörte megtört szememet: / úr, mivé a tér semmisül – [...] Léte, mi sem élet, sem halál...” *Byron válogatott művei*. Első kötet, Budapest, Európa, 1975, ford. Telekes Béla, 287.

¹⁸ Zentai, i. m., 87.; Szilágyi, i. m., 196.

Petőfi művére ebből a szempontból úgy is tekinthetnénk (eloldva az életrajzi narratívától és némileg az ideológiai visszakeresés kényszerétől vagy csábításától), mint a magyar verses regény egyik előzményére (Arany *Bolond Istók*jának mint a műfaj első darabjának előlegezésére); de úgy is olvashatnánk, mint a verses regény fogalmának kiterjesztése mellett hivatkozási alapul szolgáló szövegre. A byroni *Don Juannal* szintén kevés tematikus hasonlóságot mutató Arany-mű mind narratív, mind pedig diszkurzív jellemzőiben jelentős hasonlóságot mutat *Az apostollal* (az első ének pedig még tematikailag is megfeleltethető Petőfi művével: talált gyermek, bűnöző örökbefogadók). A két szöveg viszonyát ugyanakkor úgy is megközelíthetjük, hogy a byroni hatás alapján az Arany-féle *Bolond Istók* részben annak a Petőfi-hagyománynak a folytatója, amit a Byront-fordító Petrichevich Horvát Lázár kritikával illetett az 1840-es években, míg *Az apostol* a formai jegyeit tekintve és az irodalmi hagyományhoz való viszonyában sokkal közelebb áll az ellenlábás irodalmi ízléséhez.¹⁹

A verses regény hagyományának kiterjesztéséhez már Imre monográfiája megteremtette a lehetőséget, s a Gintli Tibor szerkesztette *Magyar irodalom* című összefoglalás vonatkozó fejezete már Petőfi művével indítja a műfaj magyar történetét (bár magyarázattal nem szolgál a fogalom kiterjesztésére): „A verses regény (Petőfi Sándortól Ignotusig)”.²⁰ A fogalommal foglalkozó legfrissebb magyar nyelvű tanulmány ennél sokkal radikálisabban tárgyaná ki a verses regény hatókörét, beemelve a korábban az előzmények helyzetében értelmezett szövegeket a műfaji kategóriába, egészen a barokktól kezdődően.²¹ Így azonban éppen a műfaj többértelmű, ellentmondásos, ám annál inkább termékeny interpretatív hatékonyságától tekintünk el, a fogalmat a puszta formai kritériumok mentén kibővíve, eltekintve a romantika szerepének fontosságától. (A koncepció alapjául szolgáló Catherine Addison formai, verses forma és regényes elbeszélés „hibriditását” nyomom követő, a 17. századtól a 20. század második feléig tartó narratívájában a romantikus verses regény csak egy fejezetet tesz ki.²²) A műfaji kódznak ez a történeti kiterjesztése bár látszólag nyitottabbá teszi a verses regény fogalmát, valójában egy fejlődéstörténeti narratívába kényszeríti, éppen a romantikus „megszüntette-megőrzés” jellegét számolva fel (amely ironikussága révén egyszerre tagadja s tartja fenn a megelőző irodalmi hagyományt).

Hogyan érdemes használni a verses regény fogalmát *Az apostol* értelmezésében? A terminus puszta formai használata bár kitágíthatja a műfajba tartozó szövegek körét, de eltekint olyan sajátos irodalmi hagyomány(ok) meglététől, amelyek hatására Petőfi vagy Arany vonatkozó művei oly sok jellemzőben különböznek például Byron *Don Juan*jától. Azok a meglátások, amelyek *Az apostolt* a romantika tragikus iróniája által meghatározott műveinek sorába illesztenék (Kerényi), romantikus poétikája miatt pedig paradigmaváltónak tekintik a 19. századi magyar irodalom tekintetében (Margócsy), vagy az életművön belüli kapcsolatok átértelmezésének szükségességét hangsúlyozzák (Szilágyi), egyaránt arra hívják fel a figyelmet, hogy *Az apostol* egyszerre „lóg ki” a verses regény szigorú műfaji kategóriájából, s képes a magyar romantika különböző vonulatait integrálni. Meglehetően ez a keresztúton állás lehet a (magyar) (romantikus) verses regény kiindulópontja.

¹⁹ Vö. Margócsy István megállapítását: „a Honderű sokszor nagyon durva támadásai nem is Petőfinek individualizmusa, hanem másik szerepe, azaz „nem zseniális» népiessége ellen irányultak...”. A romantikus Petőfi. In: Uő.: *Petőfi-kísérletek*, i. m., 149.

²⁰ Gintli Tibor (főszerk.): *Magyar irodalom*, Budapest, Akadémiai, 2010, 529–534.

²¹ Kocsis Lenke: A verses regény műfajnév megjelenése és a műfajról való gondolkodás a magyar irodalom történetében, *Hungarológiai Közlemények*, 2021/4, 46–69.

²² Catherine Addison: *A Genealogy of the Novel in Verse*, Cambridge Scholars Publishing, 2017.